

van de bundel voor zijn rekening nam; en in de derde plaats de Broedergemeente, die voor de verspreiding in afgelegen dorpen van het bergland zorgdroeg.

De hernhutters lijken trouwens in diverse opzichten de activiteiten van de Réveils voorbereid te hebben. Hun rol is nog niet afdoende onderzocht.⁴⁰ Organisatie en verkondiging van de Broedergemeente hebben de opwekkingsbeweging beïnvloed: Thomas Chalmers verdedigde met behulp van voorbeelden uit de hernhutterse zending in Groenland en in Zuidelijk Afrika de opvatting dat in het centrum van de zendingspreek de verzoeningsdood van Christus zou moeten staan;⁴¹ de zoon van een Geneefse hernhutter Ami Bost bezocht de school van de Broedergemeente in Neuwied bij Koblenz en organiseerde na zijn terugkeer in Genève bijbelkringen waaruit initiatiefnemers tot het Geneefse Réveil voortkwamen;⁴² Von Kottwitz bekeerde zich onder hernhutterse invloed en verdedigde de broeders zijn leven lang;⁴³ van kindsbeen af aan stond Johann Heinrich Volkening onder de indruk van hernhutterse reizende predikers, zijn eigen vroomheid is diep door Zinzendorf bepaald;⁴⁴ hetzelfde kan van Hofacker gezegd worden, die Zinzendorf naar zijn eigen ondervinding 'goed kende' en diens geschriften 'zeer' aanbeval;⁴⁵ voor Gossners bekering waren contacten met het Diasporawerk van de broeders verantwoordelijk;⁴⁶ Da Costa verkeerde vlak voor zijn doop in de Broedergemeente te Zeist.⁴⁷

Net zo min als de betrekkingen tussen de Broedergemeente en de organisaties van de opwekkingsbeweging geheel opgehelderd zijn, bestaat er volledige duidelijkheid over de verhouding tussen de opwekkingsbeweging en de vrijmetselarij. De nauwe betrekkingen tussen het Geneefse

40. Zo terecht M. Greschat, 'Die Erweckungsbewegung. Versuch einer Übersicht anhand neuerer Veröffentlichungen'. In: *Jahrbuch für Westfälischen Kirchengeschichte* 66, 1973, 119.

41. Chalmers (n. 25), 389v.

42. U. Gäbler, 'Der Weg zum Réveil in Genf'. In: *Zwingliana* 16, 1983, 58.

43. F.W. Kantzenbach, 'Baron Hans Ernst von Kottwitz'. In: *Gestalten der Kirchengeschichte*, Band 9, 1, hg. von M. Greschat, Stuttgart, Berlin, Köln, Mainz. 1985, 78; J. Cochlovius, *Bekenntnis und Einheit im deutschen Protestantismus 1840-1850*, Gütersloh, 1980, 70v.

44. U. Gäbler, 'Pietistische Erweckung um 1820 als europäisches Phänomen'. In: *Westfälische Forschungen* 35, 1985, 7-10.

45. Knapp (n. 10), 194, 203.

46. H. Bauer, 'Das Diasporawerk der Brüdergemeine'. In: *Zeitschrift für Brüdergeschichte* 5, 1911, 178v.

47. *Brieven van Mr. W. Bilderdijk*, IV, Rotterdam, 1837, 34.